

PhDr. Anna Džambová, Ph.D.

Fónicko-funkčná charakteristika suprasegmentálnych javov

Habilitační práce

V předložené habilitační práci autorka v návaznosti na starší slovenské i zahraniční práce na podobné téma soustřeďuje pozornost na rozdíly v charakteru a využití suprasegmentálních zvukových jazykových prvků mezi slovenštinou a němčinou, což jsou zřejmě obory její širší specializace. Jak soudím z celé práce, staly se jí inspirací pro zaměření výzkumu také problémy, s nimiž se setkává při svém pedagogickém působení.

Autorka při řešení úkolu, který si předsevzala, uplatňuje ověřené metody experimentální fonetiky: pokládám na nutné na to upozornit, protože experimentálně fonetická práce – analýzy řeči - je časově velmi náročná a všechny poznatky jsou velmi konkrétní, ale jejich zobecnování je problematické. A změna výzkumné metody jakoukoli komparaci komplikuje, ne-li znemožňuje. K vyhodnocení užívá autorka podle možnosti i dnes aktuálních statistických metod, což posiluje objektivitu zjištění. V práci samé není zdlouhavý proces analýzy vidět, ta představuje jen shrnutí a výsledky. Ve formulaci závěrů je autorka skromná, ostatně většinou ani nemůže (už vzhledem k zaměření práce) podat absolutní řešení, spíše podněty pro další zkoumání. Obecně je totiž tato složka zvukové řeči z výzkumného hlediska stále jen na počátku.

Práce se rozpadá do tří základních kapitol, které mají charakter samostatných studií. Spojení mezi nimi je ve volbě materiálu a v co největší objektivitě rozboru a deklarují je rámcové složky spisu. Mezi kapitolami jsou vazby minimální.

V úvodní části práce autorka nastiňuje, jak je obvyklé, obsah celé práce a její strukturu. Autorka volí jako téma kapitol pauzu, jíž se zde věnuje nejvíce pozornosti, dále důraz a intonaci. Tomu rozhodnutí předchází základní přehled názorů na tyto složky a jejich vymezení v domácí i zahraniční odborné literatuře (novější). Jsou jí zdrojem práce psané slovensky, německy, ojediněle i v jiných západních jazycích, ale zarazí mě, že z české literatury (která existuje v dostatečném množství a je i dostupná) najdeme v seznamu literatury pouze Daneše z r. 1957, což je, jak víme, práce fonologicky zaměřená, nikoli fonetická. Vhodně se konstatuje jistá nepevnost terminologie, resp. rozdíly v jejich pojmové náplni, méně výrazně však z toho poznáme, které vymezení pokládá autorka za nosné pro svou práci; nejvíce je to patrné u termínu intonace, kde až v kapitole tři poznáme, že autorka volí význam synonymní k melodii, což se mi nezdá vhodné, protože intonace je většinou chápána jako komplex zvukových prostředků a jako takový komplex také v řeči funguje.

Nepostřehla jsem však, co vedlo k volbě právě těchto suprasegmentálních jevů, možná je to dáno spíše možnostmi navázat na starší výzkumy (pro slovenštinu zejména Jána Sabola a jeho spolupracovníků) a obohatit je.

Analyzovaný materiál volí autorka s ohledem na cíl práce, v úplnosti jej umístila do příloh, takže můžeme hodnotit i jeho vhodnost. Většinou jde o týž jazykový (zvukový) materiál, jen rozebíraný z různých aspektů, ev. s akcentací jiných složek. Pro ev. vydání práce bych ale ocenila koordinaci údajů o mluvčích a bližší informace o zadání čtených textů; jsou jen v některých kapitolách a nevím, zda platí obecně (čtení s přípravou – bez přípravy, s vymezením komunikační situace apod.). Jako velmi vtípné a vhodné pokládám využití části dialogů z německé a slovenské verze sitcomu Přátelé, které uměleckými prostředky simulují reálné dialogy a jsou opravdu sémanticky adekvátní. To u analýzy skutečně spontánních projevů nelze reálně zajistit a předčítané projevy, s nimiž se pracuje, jsou i při relativní „mluvnosti“ dialogů jen nápodobou. Z hlediska metodologické čistoty bych také uvítala v dalších experimentech, k nimž autorka podle komentářů v budoucnu směřuje, analyzovat vedle čtených projevů v němčině realizovaných Slováky raději čtené projevy rodilých německých mluvčích, ev. rodilé a „nerodilé“ téže generace nad týmž textem konfrontovat; pak by podle mne shody a rozdíly v užití suprasegmentálních prvků obou jazyků vyvstaly přesvědčivěji.

Pro kapitolu o pauze volí autorka po vymezení základních pojmů a přehledu toho, jak je pauza a její typy chápána v sekundární literatuře, dvojí typologii, slovenskou Sabol-Zimmerman a Capionová-Véronise, ve třetím experimentu přidává pak vlastní upřesnění. Výzkum prvního experimentu má tři složky: experimentální měření pauz ve vybraném textu slovenském a německém, percepční testy, které ukážou, do jaké míry je členění pauzami a jejich typ v obou jazycích shodné nebo odlišné a jak napomáhají porozumění, na závěr jsou pak výsledky statisticky zpracovány. Autorka své výchozí texty označuje jako „sémanticky identické“, což je diskutabilní – text je přiložen, ale nemohu bez zvukové složky posoudit, do jaké míry je jeho stavba a zvukové členění opravdu v obou jazycích stejně přesvědčivé. Podobně bych ocenila přesnější charakteristiku mluvčích (6 slovenských znalých němčiny, zřejmě studentů oboru, a 4 německých, kteří zvládají slovenštinu jako cizí jazyk na úrovni B, tedy nikoli příliš pokročilých); přesnější charakteristika je uvedena až u experimentu dva, nepostřehla jsem však, zda jde o tytéž mluvčí, proč se liší počet osob v experimentu, jakého jsou věku atd. U dalších experimentů jsou údaje o těch, kdo text realizovali, odlišné (např. u experimentu 2/1, ) ale nepoznáme, zda jde o výběr z již užitého materiálu nebo o jinou

skupinu mluvčích. Také až u druhého experimentu této kapitoly se také dozvídáme, že (vzhledem k jednoduchosti textu) se na realizaci předem nepřipravovali. Autorka to jistě ví.

První experiment ukázal, že slovenští mluvčí měli při předčítání německého textu více pauz, ale při nestejném počtu osob ve výzkumu je to při vši pečlivosti výpočtu údaj klamavý. Druhý experiment, který se věnuje součinnosti členění pauzami a umístění důrazu (náplň termínu důraz je však upřesněna až v další kapitole), je z tohoto hlediska přesvědčivější a i zpracování více využívá dnes oceňovaných statistických metod. Z výsledků vidíme, že v obou skupinách mluvčích se setkáváme s tendencí umisťovat pauzu před důrazovým slovem, přičemž slovenští mluvčí, přesněji předčitatelé, měli pauzy výrazně delší než němečtí. Přitom není mezi oběma skupinami vždy shoda v umisťování pauz, což dokládá třetí experiment této kapitoly. Typ pauz se v něm rozšiřuje o pauzy multifunkční a nefunkční, vznikající např. z menší znalosti jazyka u předčítajících. Tento vztah je dokumentován velmi detailně díky rozboru jednotlivých výpovědí experimentálního textu. V návaznosti je na tento rozbor výklad k experimentu 2 v další kapitole, kde se však rozebírá jiný materiál. Čtvrtý experiment rozebírá text „iluzorně spontánní“ – již zmíněný výsek dialogu sitcomu Přátelé; ukazuje v průměru vysokou shodu materiálu obou jazyků, při konkrétním rozboru jednotlivých replik jsou však značné rozdíly, které jsou na str. 44-48 statisticky vyjádřeny. Komentář – závěr této kapitoly – ukazuje citlivý přístup k faktům a upozorňuje na to, že slovenská realizace má tendenci být méně plynulá; navíc při předčítání cizojazyčného textu je plynulost ovlivněna i menší kompetencí při realizaci úseků textu.

Kapitola o důrazu je z hlediska zvolených metod práce jiná, protože důraz vzhledem ke komplexnosti zvukových složek jeho realizace nelze (zatím) objektivně jako celek analyzovat. Autorka se v úvodu kapitoly vyrovnává výběrově se sekundární literaturou se zaměřením na ty prvky, které jsou pro její pohled relevantní. Termíny důraz a větný přízvuk užívá jako synonyma (což je podle mne sporné), otázku aktuálního členění jen naznačuje podobně jako hlubší pohled na fonické prostředky důrazu. Nemůžeme tedy posoudit, jaká je míra objektivních charakteristik pro subjektivní pocit „důrazu“. Hlavní výzkumnou metodou se stávají percepční testy identifikující místa realizovaného důrazu ve výpovědích; ocenila bych větší soubor hodnotících, i když by pravděpodobně nebyly získány zásadně jiné poznatky výsledek experimentu jiný. Celý průběh experimentu a jeho výsledky jsou opět pečlivě a přesvědčivě prezentovány. To platí i pro další experiment, který se zaměřuje na typy a délku pauzy v pozici před a za důrazovým slovem. Komentář - shrnutí celé kapitoly nemůže podat řešení, ale ukazuje limity dnešní možnosti výzkumu a naznačuje další otázky, které by bylo hodné sledovat.

Třetí kapitola se věnuje melodii řeči. Z chápání intonace v úvodu práce se tu jasněji zaměřuje pozornost na jednu ze zvukových složek, které jsou v komplexu fonické realizace podstatné (a tradičně s ní i někdy ztotožňované), totiž proměny výšky hlasu. Tato složka je v experimentálně fonetickém zkoumání již technicky zvládnutelná a autorka také pro řešení úkolů, které si předsevzala, aktuálních metod využívá. V úvodu kapitoly se charakterizuje melodie a její typy v slovenském a německém pojetí: uvítala bych i nějaké srovnání obou pojetí. Další část kapitola prezentuje opět experiment - analýzu jedné z delších výpovědí textu v podání dvou slovenských a jednoho německy mluvícího čtenáře. Zřejmě jde o výběr z většího materiálu rozebíraného v kapitole o pauzách, není však jasné, podle čeho výběr proběhl. Výpověď byla nejprve podrobena analýze, jíž předchází charakteristika dvou metod objektivizace s oporou o odbornou literaturu. Autorka využila obě metody, až v závěru kapitoly se pak dozvídáme, že modernější metoda skutečně přináší lepší a průkaznější výsledky. Rozbor je opět minuciózní a plně odpovídá nárokům experimentálně fonetických zkoumání. Zvláště mnohoaspektový je rozbor melodie otázky, kde graf podává průběh věty v podobě oscilogramu, průběh základního tónu a jeho absolutní hodnoty, vymezení znělých a neznělých úseků věty (i když není terminologicky jasné, co se tím znělým – neznělým myslí) a na závěr melodickou konturu věty. Komentář v závěru kapitoly upozorňuje na realizační i percepční problémy s melodií cizojazyčné věty, které se ukázaly a objektivizovaly na základě experimentů.

Závěr předložené práce je věcný, shrnuje zjištěné poznatky a upozorňuje na nutnost se suprasegmentálním prvkům řeči dále soustavně věnovat. Konkrétní doporučení ze předložených sond, byť pečlivě promyšlených a zpracovaných, samozřejmě nelze vyvodit, ale obtížné propojení s jazykovou praxí je osudem všech experimentálně fonetických zkoumání.

Celkový závěr mého vyjádření se soustředí na klady předložené práce. Na problematická místa v jejím textu jsem upozornila už výše a domnívám se, že do tištěné podoby je bude možno snadno odstranit.

Experimentálně fonetická zkoumání jsou oblastí na pomezí tradiční lingvistiky a technických věd, které dávají pro výzkum zvukové řeči nástroje, jež (s jejich výhodami i limity) může lingvista využít. Specifikem oboru je zaměření na konkrétní realizace a kvalita práce se dá posoudit spíše podle hloubky a přesnosti práce provázené skromností v jejich interpretaci. Je přitom nutno i vysvětlit podstatu metod, které se vyvíjejí natolik rychle, že po více letech by byla komparace výsledků získaných různými (i technickými) cestami nemožná.

Naopak není zvykem v daném oboru explicitně sdělovat fakta a názory, které se k jednotlivých užívaným pojmům objevují v lingvistické literatuře jiného zaměření, není ani zvykem přesněji charakterizovat účastníky experimentů nebo blíže sledovat jejich jazykový standard, i když mi tyto údaje jako lingvistce, nikoli specialiste na experimentální fonetiku, velmi scházejí. To vše předesílám jen proto, aby bylo možno zformulovat závěr posudku odpovídající specifiku oboru.

Závěrem:

Předložená práce se zabývá aktuálními otázkami oboru, analýzou prostředků souvislé řeči, a to s ohledem na (možné) rozdíly mezi jednotlivými jazyky. Autorka k tomu v návaznosti na analogické slovenské i zahraniční, hlavně německé poznatky volí adekvátní metody, pracuje soustředěně a výsledky své práce formuluje přesvědčivě. Tím prokazuje znalosti a schopnosti, které očekáváme od docentky vysoké školy. Proto pokládám předloženou práci za vhodný podklad pro pokračování habilitačního řízení.

prof.dr. Marie Krčmová, CSc.

Filozofická fakulta MU

Brno